

॥ तैत्तिरीय संहिता ॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयसंहितायां सप्तमकाण्डे पञ्चमः प्रश्नः ॥

गावो वा एतत्सत्रमासताशृङ्गाः सुतीः शृङ्गाणि नो जायन्ता इति कामेन तासां दश मासा निषण्णा आसन्नथ शृङ्गाण्यजायन्त ता उदतिष्ठन्नराथस्मेत्यथ यासां नाजायन्त ताः संवत्सरमाह्वोदतिष्ठन्नराथस्मेति यासां चाजायन्त यासां च न ता उभयीरुदतिष्ठन्नराथस्मेति गोसत्रं वै ॥ १ ॥

संवत्सरो य एवं विद्वांसः संवत्सरमुपयन्त्यध्रुवन्त्येव तस्मात्तूपरा वार्षिकौ मासौ पत्वा चरति सत्राभिजित् ह्यस्यै तस्मात्संवत्सरसदो यत्किं च गृहे क्रियते तदाप्तमवरुद्धमभिजितं क्रियते समुद्रं वा एते प्र प्लवन्ते ये संवत्सरमुपयन्ति यो वै समुद्रस्य पारं न पश्यति न वै स तत् उदति संवत्सरः ॥ २ ॥

वै समुद्रस्तस्यैतत्पारं यदतिरात्रौ य एवं विद्वांसः संवत्सरमुपयन्त्यनार्ता एवोदचं गच्छन्तीयं वै पूर्वोऽतिरात्रौ-

5- सावुत्तरो॒ मनः॒ पूर्वी॒ वागुत्तरः॒ प्राणः॒ पूर्वी॒ऽपान॒ उत्तरः॒
 प्र॒रोध॑न॒म्पूर्व॑ उ॒दय॑न॒मुत्तरो॒ ज्योति॑ष्ठोमो वै॒श्वान॒रोऽति॒रात्रो॒
 भ॒वति॒ ज्योति॑रे॒व पु॒रस्ता॑द्दधते सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्यानु॑ख्यात्यै
 चतुर्विंशः॑ प्रा॒यणी॑यो भवति चतुर्विंशति॑रर्धमा॒साः॥ ३॥

सं॒वत्स॒रः प्र॒यन्त॑ ए॒व सं॒वत्स॒रे प्र॒ति ति॑ष्ठन्ति॒ तस्य॒ त्रीणि॑
 च श॒तानि॑ ष॒ष्टिश्च॑ स्तो॒त्रीया॒स्ताव॑तीः सं॒वत्स॒रस्य॒ रात्रे॑य उ॒भे
 ए॒व सं॒वत्स॒रस्य॑ रू॒पे आ॑प्नुवन्ति॒ ते स॑ऽस्थि॒त्या अ॒रि॒ष्ट्या
 उत्त॑रैरहो॒भिश्च॑रन्ति षड॒हा भ॑वन्ति॒ षड्वा ऋ॒तवः॑ सं॒वत्स॒र
 ऋ॒तुष्वे॒व सं॒वत्स॒रे प्र॒ति ति॑ष्ठन्ति॒ गौश्चायु॑श्च मध्य॒तः स्तोमौ॑
 भवतः॑ सं॒वत्स॒रस्यै॒व तन्मि॑थुन॒म्मध्य॑तः॥ ४॥

द॒धति॒ प्र॒जन॑नाय॒ ज्योति॑र॒भितो॑ भवति वि॒मोच॑नमे॒व
 तच्छ॑न्दा॒स्ये॒व तद्वि॑मो॒कं य॑न्त्यथो॒ उभ॑यतो॒ज्योति॑षै॒व
 षड॑हेन॒ सुव॑र्गं लो॒कं य॑न्ति ब्रह्मवा॒दिनो॑ वद॒न्त्यास॑न्ते केन॑
 य॒न्तीति॑ दे॒व्याने॑न प॒थेति॑ ब्रूया॒च्छन्दा॑सि॒ वै दे॑व॒यानः॒ पन्था॑
 गा॒यत्री त्रि॑ष्टु॒जग॑ती॒ ज्योति॑र्वै गा॒यत्री गौ॒स्त्रि॒ष्टुगा॒युर्जग॑ती
 यदे॒ते स्तोमा॑ भव॑न्ति दे॒व्याने॑नै॒व॥ ५॥

तत्प॒था य॑न्ति स॒मान॑सं॒ सामं॑ भवति दे॒वलो॒को

वै सामं देवलो॒कादे॒व न यन्त्य॒न्याअ॒न्या ऋ॒चो
भवन्ति॑ मनु॒ष्यलो॒को वा ऋ॒चो मनु॒ष्यलो॒कादे॒वान्यम॑न्यं
देवलो॒कम॑भ्या॒रोह॑न्तो यन्त्य॒भिव॑र्तो ब्र॒ह्मसा॒मम्भ॑वति
सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भिवृ॑त्त्या अ॒भिजि॑द्भवति सुव॒र्गस्य॑
लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै वि॒श्वजि॑द्भवति वि॒श्वस्य॑ जि॒त्यै मा॒सिमा॑सि
पृ॒ष्ठान्युप॑ यन्ति मा॒सिमा॑स्यति॒ग्राह्या॑ गृह्यन्ते मा॒सिमा॑स्ये॒व
वी॒र्यं॑ दधति मा॒सां प्र॑ति॒ष्ठित्या॑ उ॒परि॑ष्ठान्मा॒साम्पृ॑ष्ठान्युप॑
यन्ति॒ तस्मा॑दु॒परि॑ष्ठा॒दोष॑धयः फलं॑ गृह्णन्ति॥६॥

गो॒स॒त्रं वा ए॒ति सं व॒त्सरो॑र्धमा॒सा मि॒थुन॑म॒ध्यतो॑ दे॒व्याने॑नै॒व वी॒र्य॑त्रयो॒दश च॥१॥[१]

गा॒वो वा ए॒तत्स॒त्रमा॑सताशृ॒ङ्गाः स॒तीः शृ॒ङ्गाणि॑
सिषा॑सन्ती॒स्तासां॑ द॒श मा॒सा नि॑षण्णा आस॒न्नथ॑
शृ॒ङ्गा॑ण्यजायन्त॒ ता अ॑ब्रुवन्नरा॒थ्समो॑त्ति॒ष्ठामा॑व तं
का॒मम॑रु॒थ्सम॑हि॒ येन॑ का॒मेन॑ न्य॒षदा॑मेति॒ तासा॑मु॒ त्वा
अ॑ब्रुवन्न॒र्धा वा या॑व॒तीर्वा॑सा॒महा ए॒वेमौ द्वा॑द॒शौ मा॒सौ
सं॒वत्स॒रः स॒म्पाद्यो॑त्ति॒ष्ठामे॑ति॒ तासा॑म्॥७॥

द्वा॒द॒शे मा॒सि शृ॒ङ्गाणि॑ प्राव॑र्तन्त श्र॒द्धया॑ वाश्र॒द्धया॑ वा ता
इ॒मा या॑स्तू॒परा॑ उ॒भय्यो॑ वाव ता आ॑र्ध्व॒वन् या॑श्च शृ॒ङ्गा॑ण्यस॒न्वन्

याश्चोर्जमवारुन्धतर्ध्नोति दशसु मासूत्तिष्ठन्नुध्नोति द्वादशसु य
 एवं वेद पदेन खलु वा एते यन्ति विन्दति खलु वै पदेन
 यन्तद्वा एतदृद्धमयन्तस्मादेतद्गोसनि॥८॥

तिष्ठामेति तासान्तस्माद्दे च॥२॥ [२]

प्रथमे मासि पृष्ठान्युप यन्ति मध्यम उप यन्त्युत्तम
 उप यन्ति तदाहुर्या वै त्रिरेकस्याह उपसीदन्ति दहं
 वै सापराभ्यां दोहाभ्यां दुहेऽथ कुतः सा धौक्ष्यते यां
 द्वादश कृत्वं उपसीदन्तीति संवत्सरं सम्पाद्योत्तमे मासि
 सकृत्पृष्ठान्युपैयुस्तद्यजमाना यज्ञं पशूनव रुन्धते समुद्रं
 वै॥९॥

एतेऽनवारमपारम्प्र प्लवन्ते ये संवत्सरमुपयन्ति
 यद्वृहद्रथन्तरे अन्वर्जयुर्यथा मध्ये समुद्रस्य प्लवमन्वर्जयुस्तादृत्वा
 दनुत्सर्गम्बृहद्रथन्तराभ्यामित्वा प्रतिष्ठां गच्छन्ति सर्वेभ्यो वै
 कामेभ्यः सन्धिर्दुहे तद्यजमानाः सर्वान्कामानव रुन्धते॥१०॥

समुद्रं वै चतुस्त्रिंशच्च॥३॥ [३]

समान्य ऋचो भवन्ति मनुष्यलोको वा ऋचो

मनुष्यलो॒कादे॒व न यन्त्य॒न्यद॒न्यथ्सा॑मं भवति दे॒वलो॒को
 वै सा॑मं दे॒वलो॒कादे॒वान्यम॑न्य॒म्मनु॑ष्यलो॒कम्प्र॑त्यव॒रोह॑न्तो
 यन्ति॒ जग॑ती॒मग्र॒ उप॑ यन्ति॒ जग॑तीं॒ वै छ॒न्दा॑सि
 प्र॒त्यव॑रोह॒न्त्याग्र॑यणं॒ ग्रहा॑ बृ॒हत्पृ॑ष्ठानि॒ त्रय॑स्त्रि॒शः
 स्तोमा॒स्तस्मा॒ज्याया॑सं॒ कनी॑यान्प्र॒त्यव॑रोहति वैश्वकर्म॒णो
 गृ॒ह्यते॒ विश्वा॑न्ये॒व तेन॒ कर्मा॑णि॒ यज॑माना॒ अव॑ रुन्धत
 आ॒दित्यः॑ ॥ ११ ॥

गृ॒ह्यत॒ इयं॒ वा अ॒दि॒तिर॒स्यामे॒व प्र॒ति ति॑ष्ठन्त्य॒न्यो॑न्यो
 गृ॒ह्येते॒ मिथु॑न॒त्वाय॒ प्रजा॑त्या॒ अवा॑न्त॒रं वै द॑शरा॒त्रेण॑ प्र॒जाप॑तिः
 प्र॒जा अ॑सृजत॒ यद॑शरा॒त्रो भ॑वति प्र॒जा ए॒व तद्य॑ज॒मानाः
 सृ॒जन्त ए॒ता ह॒ वा उ॑द॒ङ्कः शौ॑ल्बाय॒नः स॒त्रस्य॑र्द्धिमुवाच॒
 यद॑शरा॒त्रो यद॑शरा॒त्रो भ॑वति स॒त्रस्य॑र्द्धा॒ अथो॒ यदे॒व
 पूर्वे॒ष्वहः॑ सु॒ विलो॑म क्रि॒यते॒ तस्यै॒वैषा॑ शान्तिः ॥ १२ ॥

आ॒दित्य॑स्तस्यै॒व द्वे च॑ ॥ ४ ॥ [४]

यदि॒ सोमौ॒ सः सु॑तो॒ स्याता॑म्म॒हति॒ रात्रि॑यै
 प्रा॒तर॑नुवा॒कमु॑पाकु॒र्यात्पूर्वो॑ वाच॒म्पूर्वो॑ दे॒वताः॒ पूर्व॑श्छ॒न्दा॑सि
 वृ॒द्धे वृ॑ष॒ण्वतीं॑ प्र॒तिप॑दं॒ कुर्या॑त्प्रा॒तः स॒व॒नादे॒वैषा॑मिन्द्रं॒

वृङ्क्तेऽथो खल्वाहुः सवनमुखेसवनमुखे कार्येति
 सवनमुखात्सवनमुखादेवैषामिन्द्रं वृङ्क्ते संवेशयोपवेशाय
 गायत्रियास्त्रिष्टुभो जगत्या अनुष्टुभः पङ्क्त्या अभिभूत्यै स्वाहा
 छन्दांसि वै संवेश उपवेशश्छन्दोभिरेवैषाम्॥१३॥

छन्दांसि वृङ्क्ते सजनीयः शस्यं विहव्यः
 शस्यमगस्त्यस्य कयाशुभीयः शस्यमेतावद्वा अस्ति
 यावदेतद्यावदेवास्ति तदैषां वृङ्क्ते यदि प्रातःसवने
 कलशो दीर्येत वैष्णवीषु शिपिविष्टवतीषु स्तुवीरन्
 यद्वै यज्ञस्यातिरिच्यते विष्णुं तच्छिपिविष्टमभ्यति रिच्यते
 तद्विष्णुः शिविपिष्टोऽतिरिक्त एवातिरिक्तं दधात्यथो
 अतिरिक्तेनैवातिरिक्तमाप्त्वाव रुन्धते यदि मध्यंदिने दीर्येत
 वषट्कारनिधनः सामं कुर्युर्वषट्कारो वै यज्ञस्य प्रतिष्ठा
 प्रतिष्ठामेवैनद्रमयन्ति यदि तृतीयसवन एतदेव॥१४॥

छन्दोभिरेवैषामवैकान्रविः शतिश्च॥५॥

[५]

षडहैर्मासान्थ्सम्पाद्याहुरुत्सृजन्ति षडहैर्हि मासान्थ्सम्पश्यं
 मासान्थ्सम्पश्यन्त्यमावास्यया मासान्थ्सम्पाद्याहुरुत्सृजन्त्यमा
 हि मासान्थ्सम्पश्यन्ति पौर्णमास्या मासान्थ्सम्पाद्याहुरुत्सृजन्ति

पौर्णमास्या हि मासांश्च सम्पश्यन्ति यो वै पूर्ण आसिञ्चति
परा स सिञ्चति यः पूर्णादुदचति॥१५॥

प्राणमस्मिन्श्च दधाति यत्पौर्णमास्या मासांश्च सम्पाद्या हरुश्च
संवत्सरायैव तत्प्राणं दधति तदनु सत्रिणः प्राणन्ति
यदहर्नोश्च सृजेयुर्यथा दतिरुपनद्धो विपतत्येव॥ संवत्सरो वि
पतेदार्तिमार्च्छेयुर्यत्पौर्णमास्या मासांश्च सम्पाद्या हरुश्च सृजन्ति
संवत्सरायैव तदुदानं दधति तदनु सत्रिण उत॥१६॥

अनन्ति नार्तिमार्च्छन्ति पूर्णमासे वै देवानां
सुतो यत्पौर्णमास्या मासांश्च सम्पाद्या हरुश्च सृजन्ति
देवानामेव तद्यज्ञेन यज्ञम्प्रत्यवरोहन्ति वि वा एतद्यज्ञं
छिन्दन्ति यत्षडहसंततः सन्तमथा हरुश्च सृजन्ति
प्राजापत्यम्पशुमालभन्ते प्रजापतिः सर्वा देवतां देवताभिरेव
यज्ञः सं तन्वन्ति यन्ति वा एते सवनाद्येऽहः॥१७॥

उत्सृजन्ति तुरीयं खलु वा एतत्सवनं यत्सात्राय्यं
यत्सात्राय्यम्भवति तेनैव सवनान्न यन्ति समुपहूय
भक्षयन्त्येतत्सोमपीथा ह्येतर्हि यथायतनं वा एतेषां
सवनभाजो देवता गच्छन्ति येऽहर्नुत्सृजन्त्यनुसवनं

पुरोडाशा॒न्निर्व॑पन्ति यथा॒यत॑नादे॒व स॑व॒नभा॒जो दे॒वता॒ अव॑
 रुन्ध॑ते ऽष्टा॒कपा॒लान्प्रा॑तःस॒व॒न ए॒काद॑शकपा॒ला- न्माध्य॑न्दि॒ने
 स॒व॒ने द्वा॑द॒शक॑पा॒लां॒स्तृ॒तीय॑स॒व॒ने छ॒न्दां॒स्ये॒वात्स्वा॑व
 रुन्ध॑ते वै॒श्वदे॒वं च॒रुं तृ॒तीय॑स॒व॒ने निर्व॑पन्ति वै॒श्वदे॒वं वै
 तृ॒तीय॑स॒व॒नन्ते॒नैव तृ॒तीय॑स॒व॒नान्न॑ य॒न्ति॥१८॥

उद॒च॒त्युद्ये॑ ऽह॒रा॒त्वा पञ्च॑दश च॥६॥ [६]

उ॒त्सृ॒ज्या (३) त्रो॒त्सृ॒ज्या (३) मि॒ति मी॒मां॒सन्ते
 ब्र॒ह्मवा॒दिन॒स्तद्वा॑हुरु॒त्सृ॒ज्यमे॒वेत्य॑मावा॒स्यायां च पौ॑र्णमा॒स्यां
 चो॒त्सृ॒ज्यमि॒त्याहु॑रे॒ते हि य॒ज्ञं वह॑त॒ इति॒ ते त्वाव॑
 नो॒त्सृ॒ज्ये इ॒त्याहु॑र्ये अ॒वान्तरं॑ य॒ज्ञम्भे॒जाते॑ इति॒ या प्र॑थ॒मा
 व्य॑ष्टका॒ तस्या॑मु॒त्सृ॒ज्यमि॒त्याहु॑रे॒ष वै मा॒सो वि॑श॒र इति॒
 नादि॑ष्टम्॥१९॥

उ॒त्सृ॒जेयु॑र्यदादि॑ष्टमु॒त्सृ॒जेयु॑र्यादृ॒शे पुनः॑ पर्या॒प्लावे॑ म॒ध्ये
 षड॒हस्य॑ स॒म्पद्ये॑त षड॒हैर्मा॑साँ॒त्सम्पा॑द्य॒ यत्स॑प्तममह॒-
 स्तस्मि॑न्नु॒त्सृ॒ज्येयु॑स्तद॒ग्नये॑ वसु॑मते पुरो॒डाशं॑म॒ष्टाक॑पालं
 निर्व॑पेयुरे॒न्द्रं द॒धीन्द्रा॑य म॒रुत्व॑ते पुरो॒डाश॑मे॒काद॑शकपालं
 वै॒श्वदे॒वं द्वा॑द॒शक॑पालम॒ग्रेर्वै वसु॑मतः प्रा॒तःस॒व॒नं यद॑ग्नये

वसुमते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपन्ति देवतामेव तद्भागिनीं कुर्वन्ति॥२०॥

सर्वनमष्टाभिरुपं यन्ति यदैन्द्रं दधि भवतीन्द्रमेव तद्भागधेयान्न च्यावयन्तीन्द्रस्य वै मरुत्वतो माध्यंदिनं सवनं यदिन्द्राय मरुत्वते पुरोडाशमेकादशकपालं निर्वपन्ति देवतामेव तद्भागिनीं कुर्वन्ति सर्वनमेकादशभिरुपं यन्ति विश्वेषां वै देवानामृभुमतां तृतीयसवनं यद्वैश्वदेवं द्वादशकपालं निर्वपन्ति देवता एव तद्भागिनीः कुर्वन्ति सर्वनं द्वादशभिः॥२१॥

उपं यन्ति प्राजापत्यम्पशुमा लभन्ते यज्ञो वै प्रजापतिर्यज्ञस्याननुसर्गायाभिवर्त इतः षण्मासो ब्रह्मसामम्भवति ब्रह्म वा अभिवर्तो ब्रह्मणैव तत्सुवर्गं लोकमभिवर्तयन्तो यन्ति प्रतिकूलमिव हीतः सुवर्गो लोक इन्द्रं क्रतुं न आ भर पिता पुत्रेभ्यो यथा। शिक्षां नो अस्मिन्पुरुहूतं यामनि जीवा ज्योतिरशीमहीत्यमुत आयतां षण्मासो ब्रह्मसामम्भवत्ययं वै लोको ज्योतिः प्रजा ज्योतिरिममेव तल्लोकम्पश्यन्तोऽभिवदन्त आ

यन्ति॥२२॥

नादिष्टङ्कुर्वन्ति द्वादशभिरिति वि०श्रुतिश्च॥७॥ [७]

देवानां वा अन्तं जग्मुषामिन्द्रियं वीर्यमपाकामुत्तत्क्रोशेनाव
रुन्धत तत्क्रोशस्य क्रोशत्वं यत्क्रोशेन चात्वालस्यान्ते
स्तुवन्ति यज्ञस्यैवान्तं गत्वेन्द्रियं वीर्यमव रुन्धते
सुत्रस्यर्द्धाहवनीयस्यान्ते स्तुवन्त्यग्निमेवोपद्रष्टारं कृत्वर्द्धिमुप
यन्ति प्रजापतेर्हृदयेन हविर्धानेऽन्तः स्तुवन्ति प्रेमाणमेवास्य
गच्छन्ति श्लोकेन पुरस्तात्सदसः॥२३॥

स्तुवन्त्यनुश्लोकेन पश्चाद्यज्ञस्यैवान्तं गत्वा श्लोकभाजो
भवन्ति नवभिरध्वर्युरुद्रायति नव वै पुरुषे प्राणाः
प्राणानेव यजमानेषु दधाति सर्वा ऐन्द्रियो भवन्ति
प्राणेष्वेवेन्द्रियं दधत्यप्रतिहृताभिरुद्रायति तस्मात्पुरुषः
सर्वाण्यन्यानि शीर्ष्णोऽङ्गानि प्रत्यचति शिर एव न पञ्चदश
रथन्तरम्भवतीन्द्रियमेवाव रुन्धते सप्तदशम्॥२४॥

बृहदन्नाद्यस्यावरुद्धा अथो प्रैव तेन जायन्त
एकविंशम्भद्रं द्विपदासु प्रतिष्ठित्यै पत्नय उप गायन्ति

मिथुनत्वाय प्रजा॑त्यै प्रजा॑पतिः प्रजा॑ असृजत् सो-
ऽकामयता॑साम॒ह॒ राज्यम्परी॑यामि॒ति तासा॑ं राज॒नेनै॒व
रा॒ज्यम्पर्यै॑त्तद्रा॒ज॒नस्य॑ राज॒नत्वं यद्रा॑ज॒नम्भव॑ति प्र॒जाना॑मे॒व
तद्यज॑माना रा॒ज्यम्परि॑ यन्ति पञ्चवि॑ंशम्भव॑ति
प्रजा॑पतेः॥ २५॥

आप्त्यै पञ्चभि॑स्तिष्ठन्तः स्तुवन्ति दे॒वल॒ोकमे॒वाभि ज॑यन्ति
पञ्चभि॑रासी॒ना मनु॑ष्यल॒ोकमे॒वाभि ज॑यन्ति दश॒ सम्प॑द्यन्ते
दशा॑क्षरा वि॒राडन्न॑ वि॒राजै॑वान्नाद्य॒मव॑ रुन्धते पञ्चधा वि॑निषद्य॑
स्तुवन्ति पञ्च दि॒शो दि॒क्ष्वेव॑ प्रति॑ तिष्ठन्त्येकै॒कया॑स्तु॒तया
स॒माय॑न्ति दिग्भ्य ए॒वान्नाद्य॑ सम्भ॑रन्ति ताभि॑रु॒द्रातो॒द्गाय॑ति
दिग्भ्य ए॒वान्नाद्य॑म्॥ २६॥

स॒मृ॒त्य तेज॑ आ॒त्म॒न्दध॑ते तस्मा॑देकः प्रा॒णः
सर्वा॑ण्यङ्गा॒न्यव॑त्यथो यथा॑ सु॒पर्ण उत्प॑तिष्यज्छिरं
उत्त॑मं कुरु॒त ए॒वमे॒व तद्यज॑मानाः प्र॒जाना॑मुत्त॒मा
भव॑न्त्यास॒न्दीमु॑द्गाता रो॒हति॑ साम्रा॑ज्यमे॒व ग॑च्छन्ति
प्ले॒ङ्ग होता॑ नाक॑स्यै॒व पृ॒ष्ठ रो॒हन्ति॑ कूर्चा॑व॒ध्वर्युर्ब्र॑ध्नस्यै॒व
वि॒ष्टपं॑ गच्छन्त्ये॒ताव॑न्तो वै दे॒वल॒ोकास्तेष्वे॒व यथा॑पूर्वं प्रति॑
तिष्ठ॑न्त्यथो आ॒क्रम॑णमे॒व तथ्सेतुं॑ यज॑मानाः कुर्व॑ते सु॒वर्ग॑स्य

लोकस्य समष्टौ॥२७॥

सदसः सप्तदशं प्रजापतेर्गायति दिग्भ्य एवान्नाद्यम्प्रत्येकादश च॥८॥—————[८]

अ॒र्क्येण॑ वै स॒हस्र॑शः प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत् ताभ्य॒
इलान्दे॒नेरां॑ लूता॒मवा॑रुन्ध॒ यद॒र्क्यम्भ॑वति प्र॒जा ए॒व
तद्यज॑मानाः सृजन्त॒ इलान्द॑म्भवति प्र॒जाभ्य॑ ए॒व सृ॒ष्टाभ्य॑
इरां॑ लूता॒मव॑ रुन्धते॒ तस्मा॒द्याः॑ समा॑ स॒त्रः॑ समृद्धं॑
क्षो॒धुका॑स्ताः॑ समां॑ प्र॒जा इष॑ः॒ ह्यासा॑मूर्जमाददते॒ याः॑
समां॑ व्यृद्धमक्षो॒धुका॑स्ताः॑ समां॑ प्र॒जाः॥२८॥

न ह्यासा॑मिषमूर्जमाददत् उत्क्रोदं कुर्वते॒ यथा॑
ब॒न्धान्मु॑मुचा॒ना उत्क्रो॑दं कुर्वत॒ एवमे॒व तद्यज॑माना
देवब॒न्धान्मु॑मुचा॒ना उत्क्रो॑दं कुर्वत॒ इषमूर्ज॑मात्मन्दधाना
वा॒णः श॒तत॑न्तुर्भवति श॒तायुः॑ पुरुषः श॒तेन्द्रि॑य॒ आयु॑ष्येवेन्द्रि॒ये
प्रति॑ तिष्ठन्त्याजिं॒ धाव॑न्त्यनभिजितस्याभिजित्यै
दुन्दु॒भीन्स॒माघ्न॑न्ति पर॒मा वा ए॒षा वा॒ग्या दु॑न्दु॒भौ
पर॒मामे॒व॥२९॥

वाच॒मव॑ रुन्धते भूमिदुन्दु॒भिमा घ्न॑न्ति॒ यैवे॒मां वाक्प्र॑विष्टा
तामे॒वाव॑ रुन्धतेऽथो॑ इ॒मामे॒व ज॑यन्ति॒ सर्वा॑ वाचो॑

वदन्ति॒ सर्वा॑सां वा॒चाम॑वरुद्धा आ॒र्द्रे च॑र्म॒न्याय॑च्छेते
इन्द्रि॒यस्या॑वरुद्धा॒ अन्यः॑ क्रोश॑ति प्रा॒न्यः श॑ंसति॒ य
आ॒क्रोश॑ति पु॒नात्ये॒वैना॒न्त्स स यः प्र॒श॑ंसति॒ पू॒तेष्वे॒वान्नाद्यं॑
दधा॒त्यृषि॑कृतं च॥ ३० ॥

वा ए॒ते दे॒वकृ॑तं च॒ पूर्वे॑र्मा॒सैरव॑ रुन्धते॒ यद्भू॑तेच्छ॒दाः
सामा॑नि॒ भव॑न्त्यु॒भय॑स्यावरुद्धौ॒ यन्ति॒ वा ए॒ते मि॑थु॒नाद्ये
संव॑त्सरमु॒पय॑न्त्यन्त॒र्वेदि॑ मि॒थुनौ॑ सम्भ॑वत॒स्तेनै॒व मि॑थु॒नान्न
य॑न्ति॥ ३१ ॥

वृद्धमक्षोधुकास्ताः समां प्रजाः परमामेव च त्रिंशच्च॥ १॥ ————— [१]

चर्मा॑व॒ भिन्द॑न्ति पा॒प्मान॑मे॒वैषाम॑व॒ भिन्द॑न्ति मापं
रा॒थ्सी॒र्माति॑ व्या॒थ्सी॒रित्या॑ह॒ सम्प्र॑त्ये॒वैषां॑ पा॒प्मान॑मव॒
भिन्द॑न्त्युदकुम्भान॑धिनि॒धाय॑ दा॒स्यो मा॒र्जा॒लीय॑म्परि॒
नृत्य॑न्ति प॒दो नि॑घ्न॒तीरि॑दम्मधुं॒ गाय॑न्त्यो॒ मधु॑ वै दे॒वानां॑
पर॑म॒न्नाद्य॑म्पर॒ममे॒वान्नाद्य॑मव॒ रुन्ध॑ते प॒दो नि॑ घ्नन्ति
मही॒यामे॒वैषु॑ दधति॥ ३२ ॥

चर्मैकान्नपञ्चाशत्॥ १० ॥ ————— [१०]

पृ॒थि॒व्यै स्वा॒हान्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॑ दि॒वे स्वाहा॑ सम्प्लोष्य॒ते

स्वाहा॑ सम्प्ल॑व॒मानाय॑ स्वाहा॑ सम्प्लु॑ताय॑ स्वाहा॑ मे॒घायिष्य॑ते
 स्वाहा॑ मे॒घाय॑ते स्वाहा॑ मे॒घिताय॑ स्वाहा॑ मे॒घाय॑ स्वाहा॑
 नीहा॑राय॑ स्वाहा॑ निहा॑कायै॑ स्वाहा॑ प्रास॑चाय॑ स्वाहा॑
 प्रच॑लाकायै॑ स्वाहा॑ वि॒द्योतिष्य॑ते स्वाहा॑ वि॒द्योत॑मानाय॑
 स्वाहा॑ संवि॒द्योत॑मानाय॑ स्वाहा॑ स्तन॑यिष्यते स्वाहा॑ स्तन॑य॑ते
 स्वाहो॑ग्रः स्तन॑य॑ते स्वाहा॑ वर्षि॑ष्यते स्वाहा॑ वर्ष॑ते
 स्वाहा॑भि॒वर्ष॑ते स्वाहा॑ परि॒वर्ष॑ते स्वाहा॑ संव॑र्षते॥३३॥

स्वाहा॑नुव॑र्षते स्वाहा॑ शी॒कायिष्य॑ते स्वाहा॑ शी॒काय॑ते
 स्वाहा॑ शी॒किताय॑ स्वाहा॑ प्रोषि॑ष्यते स्वाहा॑ प्रुष्ण॑ते स्वाहा॑
 परि॑प्रुष्णते स्वाहा॑द्र॒हीष्य॑ते स्वाहा॑द्र॒हृते स्वाहा॑द्र॒हीताय॑
 स्वाहा॑ वि॒प्रोष्य॑ते स्वाहा॑ वि॒प्लव॑मानाय॑ स्वाहा॑ वि॒प्लुताय॑
 स्वाहा॑त॒प्स्य॑ते स्वाहा॑त॒प॑ते स्वाहो॑ग्रमा॒तप॑ते स्वाह॑र्भ्यः
 स्वाहा॑ यजु॑र्भ्यः स्वाहा॑ साम॑र्भ्यः स्वाहा॑ङ्गि॑रोभ्यः स्वाहा॑
 वेदे॑र्भ्यः स्वाहा॑ गा॒था॑र्भ्यः स्वाहा॑ ना॒राश॑र्सीर्भ्यः स्वाहा॑
 रैभी॑र्भ्यः स्वाहा॑ सर्व॑स्मै स्वाहा॑॥३४॥

सं वर्षते रैभीर्भ्यः स्वाहा द्वे च॥११॥

द॒त्वते॑ स्वाहा॑ऽद॒न्तका॑य॑ स्वाहा॑ प्रा॒णिने॑ स्वाहा॑ऽप्रा॒णाय॑

स्वाहा मुखवते स्वाहाऽमुखाय स्वाहा नासिकवते स्वाहा-
 ऽनासिकाय स्वाहाऽक्षवते स्वाहाऽनक्षिकाय स्वाहा कर्णिने
 स्वाहाऽकर्णकाय स्वाहा शीर्षवते स्वाहाऽ- शीर्षकाय
 स्वाहा पृष्ठवते स्वाहाऽपादकाय स्वाहा प्राणते स्वाहाऽप्राणते
 स्वाहा वदते स्वाहाऽवदते स्वाहा पश्यते स्वाहाऽपश्यते
 स्वाहा शृण्वते स्वाहाऽशृण्वते स्वाहा मनस्विने स्वाहा॥३५॥

अमनसे स्वाहा रेतस्विने स्वाहाऽरेतस्काय स्वाहा
 प्रजाभ्यः स्वाहा प्रजननाय स्वाहा लोमवते स्वाहा-
 ऽलोमकाय स्वाहा त्वचे स्वाहाऽत्वक्काय स्वाहा चर्मवते
 स्वाहाऽचर्मकाय स्वाहा लोहितवते स्वाहाऽलोहिताय
 स्वाहा मांसवते स्वाहाऽमांसकाय स्वाहा स्नावभ्यः
 स्वाहाऽस्नावकाय स्वाहाऽस्थवते स्वाहाऽनस्थिकाय स्वाहा
 मज्जवते स्वाहाऽमज्जकाय स्वाहाऽङ्गिने स्वाहाऽनङ्गाय
 स्वाहाऽऽत्मने स्वाहाऽनात्मने स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा॥३६॥

मनस्विने स्वाहाऽनात्मने स्वाहा द्वे च॥१२॥

कस्त्वा युनक्ति स त्वा युनक्तु विष्णुस्त्वा युनक्तुस्य
 यज्ञस्यर्द्धं मह्यं संनत्या अमुष्मै कामायायुषे त्वा प्राणाय

त्वाऽपा॒नाय॑ त्वा व्या॒नाय॑ त्वा व्यु॒ष्टौ त्वा र॒य्यै त्वा राध॑से त्वा
घोषा॑य त्वा पोषा॑य त्वाराद्धोषा॑य त्वा प्रच्यु॑त्यै त्वा ॥ ३७ ॥

कस्त्वाऽष्टात्रिंशत् ॥ 13 ॥ [१३]

अ॒ग्नये॑ गा॒यत्राय॑ त्रि॒वृते॒ राथ॑तराय वास॒न्ताया॑ष्टाक॑पाल
इन्द्रा॑य त्रैष्टु॒भाय॑ पञ्चद॒शाय॑ बार्ह॑ताय ग्रैष्मा॒यैका॑दशकपालो
विश्वे॑भ्यो दे॒वेभ्यो॑ जा॒गते॑भ्यः सप्तद॒शेभ्यो॑ वैरू॒पेभ्यो॑
वा॒र्षिके॑भ्यो द्वाद॑शकपालो मि॒त्रावरु॑णाभ्या॒मानु॑ष्टुभाभ्यामेक-
विं॒शाभ्या॑ वैरा॒जाभ्या॑ शार॒दाभ्या॑ पय॒स्या बृह॑स्पतये
पाङ्गा॑य त्रिण॒वाय॑ शा॒क्राय॑ हैम॑न्तिकाय च॒रुः स॑वित्र
आ॒तिच्छ॑न्दसाय त्रयस्त्रिं॒शाय॑ रैव॒ताय॑ शैशि॒राय॑
द्वाद॑शकपालोऽदित्यै विष्णु॑पत्यै च॒रुर॑ग्नये वैश्वान॒राय॑
द्वाद॑शकपालोऽनु॑मत्यै च॒रुः का॒य एक॑कपालः ॥ ३८ ॥

अ॒ग्नये॑ऽदित्या अनु॑मत्यै सप्तच॑त्वारिंशत् ॥ 14 ॥ [१४]

यो वा अ॒ग्नाव॑ग्निः प्र॒हिय॑ते यश्च सोमो॒ राजा॑ तयो॑रेष
आ॒तिथ्यं॑ यद॑ग्नीषोमीयोऽथैष रु॒द्रो यश्ची॑यते यत्सं॒चिते॑-
ऽग्नावे॑तानि ह॒वींषि॑ न निर्वपे॑देष ए॒व रु॒द्रोऽशा॑न्त उपो॒त्थाय॑
प्र॒जां प॒शून् यज॑मानस्या॒भि म॑न्येत॒ यत्सं॒चिते॑ऽग्नावे॑तानि

हवींषि निर्वपति भागधेयेनैवैनं शमयति नास्य
रुद्रोऽशान्तः ॥ ३९ ॥

उपोत्थाय प्रजां पशूनभि मन्यते दशं हवींषि भवन्ति
नव वै पुरुषे प्राणा नाभिर्दशमी प्राणानेव यजमाने दधात्यथो
दशाक्षरा विराडन्नं विराज्येवान्नाद्ये प्रति तिष्ठत्यृतुभिर्वा
एष छन्दोभिः स्तोमैः पृष्ठैश्चेतव्यं इत्याहुयदेतानि हवींषि
निर्वपत्यृतुभिरेवैनं छन्दोभिः स्तोमैः पृष्ठैश्चिनुते दिशः
सुषुवाणेन ॥ ४० ॥

अभिजित्या इत्याहुयदेतानि हवींषि निर्वपति
दिशामभिजित्या एतया वा इन्द्रं देवा अयाजयन्तस्मादिन्द्रसव
एतया मनुम्मनुष्यास्तस्मान्मनुसवो यथेन्द्रो देवानां यथा
मनुर्मनुष्याणामेवम्भवति य एवं विद्वानेतयेष्ट्या यजते
दिग्वंतीः पुरोनुवाक्या भवन्ति सर्वासां दिशामभिजित्यै ॥ ४१ ॥

अशान्तः सुषुवाणेनैकचत्वारिंशच्च ॥ १५ ॥

यः प्राणतो निमिषतो महित्वैक इद्राजा जगतो बभूव।
य ईशे अस्य द्विपदश्चतुष्पदः कस्मै देवाय हविषा विधेम।
उपयामगृहीतोऽसि प्रजापतये त्वा जुष्टं गृह्णामि तस्य ते

द्यौर्महिमा नक्षत्राणि रूपमादित्यस्ते तेजस्तस्मै त्वा महिम्ने
प्रजापतये स्वाहा॥४२॥

यः प्राणतो द्यौरादित्योऽष्टात्रिंशत्॥१६॥

य आत्मदा बलदा यस्य विश्वं उपासते प्रशिषं यस्य
देवाः। यस्य छायामृतं यस्य मृत्युः कस्मै देवाय हविषा
विधेम। उपयामगृहीतोऽसि प्रजापतये त्वा जुष्टं गृह्णामि तस्य
ते पृथिवी महिमौषधयो वनस्पतयो रूपमग्निस्ते तेजस्तस्मै
त्वा महिम्ने प्रजापतये स्वाहा॥४३॥

य आत्मदाः पृथिव्यग्निरैकान्नचत्वारिंशत्॥१७॥

आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामाऽस्मिन्नाष्ट्रे राजन्यं
इषव्यः शूरो महारथो जायतान्दोग्ध्रीं धेनुर्वोढाऽ- नङ्वानाशुः
सप्तिः पुरंधिर्योषां जिष्णू रथेष्ठाः सभेयो युवाऽस्य यजमानस्य
वीरो जायतान्निकामेनिकामे नः पर्जन्यो वर्षतु फलिन्यो न
ओषधयः पच्यन्तां योगक्षेमो नः कल्पताम्॥४४॥

आ ब्रह्मन्नेकचत्वारिंशत्॥१८॥

आक्रान् वाजी पृथिवीमग्निं युजमकृत वाज्यर्वाक्रान्
वाज्यन्तरिक्षं वायुं युजमकृत वाज्यर्वा द्यां वाज्याऽक्रष्ट

सूर्यं युजमकृत वाज्यर्वाग्निस्ते वाजिन् युङ्ङु त्वा रभे
स्वस्ति मा सम्पारय वायुस्ते वाजिन् युङ्ङु त्वा रभे स्वस्ति
मा सम्॥४५॥

पारयादित्यस्ते वाजिन् युङ्ङु त्वा रभे स्वस्ति मा
सम्पारय प्राणधृगंसि प्राणं मे द९ह व्यानधृगंसि व्यानं
मे द९हापानधृगस्यपानं मे द९ह चक्षुरसि चक्षुर्मयि धेहि
श्रोत्रमसि श्रोत्रम्मयि धेह्यायुरस्यायुर्मयि धेहि॥४६॥

वायुस्ते वाजिन् युङ्ङु त्वा रभे स्वस्ति मा सन्निचत्वारि९शच्च॥१९॥———[१९]

जज्ञि बीजं वर्ष्टा पर्जन्यः पक्ता सस्य९ सुपिप्पला
ओषधयः स्वधिचरणेय९ सूपसदनोऽग्निः स्वध्यक्षमन्तरिक्ष९
सुपावः पवमानः सूपस्थाना द्यौः शिवमसौ तपन्
यथापूर्वमहोरात्रे पञ्चदशिनोऽर्धमासास्त्रि९शिनो मासाः कृता
ऋतवः शान्तः संवत्सरः॥४७॥

जज्ञि बीजमेकत्रि९शत्॥२०॥———[२०]

आग्नेयोऽष्टाकपालः सौम्यश्चरुः सावित्रोऽष्टाकपालः
पौष्णश्चरु रौद्रश्चरुरग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालो मृगाखरे
यदि नागच्छेद्ग्नयेऽ९होमुचेऽष्टाकपालः सौर्यम्पयो वायव्ये

आज्यभागः ॥ ४८ ॥

अ॒ग्नये॑श्चतुर्विंशतिः॥ २१ ॥ _____ [२१]

अ॒ग्नये॑ ऽ॒होमु॑चे ऽष्टा॒कं पा॒ल इन्द्रा॑या ॒होमु॑च॒ एका॑दशकपालो
मि॒त्रावरु॑णाभ्यामागोमुग्भ्यां॑ पय॒स्या वा॒यो सावि॑त्र
आ॒गोमु॑ग्भ्यां चरु॒रश्वि॑भ्यामागोमुग्भ्यां॑ धा॒ना म॒रुद्भ्य
ए॒नोमु॑ग्भ्यः स॒प्तक॑पालो॒ विश्वे॑भ्यो दे॒वेभ्य॑ ए॒नोमु॑ग्भ्यो
द्वा॒दश॑कपा॒लोऽनु॑मत्यै च॒रुर॑ग्नये॒ वैश्वान॑राय॒ द्वा॒दश॑कपा॒लो
द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑म॒होमु॑ग्भ्यां द्वि॒कपा॒लः ॥ ४९ ॥

अ॒ग्नये॑ ऽ॒होमु॑चै त्रिंशत्॥ २२ ॥ _____ [२२]

अ॒ग्नये॑ स॒मन॑मत्पृथि॒व्यै स॒मन॑म॒द्यथा॑ग्निः पृथि॒व्या
स॒मन॑मदे॒वम्म॑ह्य॒म्भद्राः॑ संन॑तयः सं न॑मन्तु वा॒यवे
स॒मन॑मद॒न्तरि॑क्षाय॒ स॒मन॑म॒द्यथा॑ वा॒युर॑न्तरि॒क्षेण॑ सू॒र्याय॑
स॒मन॑मद्वि॒वे स॒मन॑म॒द्यथा॑ सू॒र्यो दि॒वा च॒न्द्रम॑से
स॒मन॑म॒न्नक्ष॑त्रेभ्यः स॒मन॑म॒द्यथा॑ च॒न्द्रमा॑ नक्ष॑त्रैर्वरु॒णाय॑
स॒मन॑मद॒द्भ्यः स॒मन॑म॒द्यथा॑ ॥ ५० ॥

वरु॑णोऽद्भिः साम्ने स॒मन॑मदृ॒चे स॒मन॑म॒द्यथा॑ सा॒मर्चा
ब्रह्म॑णे स॒मन॑मत्क्ष॒त्राय॑ स॒मन॑म॒द्यथा॑ ब्रह्म॑ क्ष॒त्रेण॑ रा॒ज्ञे

समनमद्विशे समनमद्यथा राजां विशा रथाय समनमदश्वेभ्यः
 समनमद्यथा रथोऽश्वैः प्रजापतये समनमद्भूतेभ्यः
 समनमद्यथा प्रजापतिर्भूतैः समनमदेवम्मह्यम्भद्राः संनतयः
 सं नमन्तु॥५१॥

अद्भ्यः समनमद्यथा मह्यं चत्वारि च॥२३॥ [२३]

ये ते पन्थानः सवितः पूर्व्यासोऽरेणवो वितता अन्तरिक्षे।
 तेभिर्नो अद्य पृथिभिः सुगेभो रक्षा च नो अधि च देव ब्रूहि।
 नमोऽग्नये पृथिविक्षिते लोकस्पृते लोकमस्मै यजमानाय देहि
 नमो वायवेऽन्तरिक्षक्षिते लोकस्पृते लोकमस्मै यजमानाय
 देहि नमः सूर्याय दिविक्षिते लोकस्पृते लोकमस्मै यजमानाय
 देहि॥५२॥

ये ते चतुश्चत्वारिंशत्॥२४॥ [२४]

यो वा अश्वस्य मेध्यस्य शिरो वेदं शीर्षण्वान्मेध्यो
 भवत्युषा वा अश्वस्य मेध्यस्य शिरः सूर्यश्चक्षुर्वतः
 प्राणश्चन्द्रमाः श्रोत्रन्दिशः पादा अवान्तरदिशाः पर्शवो-
 ऽहोरात्रे निमेषोऽर्धमासाः पर्वाणि मासाः संधानान्यृतवो-
 ऽङ्गानि संवत्सर आत्मा रश्मयः केशा नक्षत्राणि रूपन्तारका

अ॒स्थानि॑ नभो॑ मा॒ऽसान्योष॑धयो॒ लोमा॑नि॒ वन॒स्पत॑यो॒ वाला॑
अ॒ग्नि॑र्मुखं॒ वैश्वान॑रो व्या॒त्तम्॑॥५३॥

स॒मु॒द्र उ॒दर॑म॒न्तरि॑क्ष॒म्पा॒यु॒र्द्यावा॑पृथि॒वी आ॒ण्डौ ग्रा॒वा शे॒पः
सोमो॑ रे॒तो य॒ज्ज॑ञ्ज॒भ्यते॑ तद्वि द्यो॑तते॒ यद्वि॑धू॒नुते॑ तथ्स्त॑नयति॒
यन्मे॑ह॒ति तद्व॑र्षति॒ वागे॑वा॒स्य वा॒गह॑र्वा अ॒श्वस्य॑ जा॒यमा॑नस्य
महि॑मा पु॒रस्ता॑ञ्जायते॒ रात्रि॑रे॒नम्महि॑मा प॒श्चादनु॑ जायत ए॒तौ
वै म॑हि॒माना॒वश्व॑म॒भितः॑ सम्ब॑भूवतु॒र्हयो॑ दे॒वान॑व॒ह॒र्वासु॑रान्
वा॒जी ग॑न्ध॒र्वान॑श्चो॒ मनु॑ष्या॒न्थ्समु॑द्रो वा अ॒श्वस्य॑ योनिः॒ समु॑द्रो
बन्धुः॑॥५४॥

व्यात्तमवहद्वादश च॥25॥ [२५]